

Володимир КОВАЛЬЧУК

кандидат історичних наук

старший науковий співробітник відділу джерелознавства

новітньої історії України Інституту української археографії та

джерелознавства ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4992-6675>

e-mail: kov_v@ukr.net

ПЕРЕХОВУВАННЯ ТА ФОРМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ В УПА ТА ЗБРОЙНОМУ НАЦІОНАЛІСТИЧНОМУ ПІДПІЛЛІ ОУН(Б) НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Досліджено, що основними продуцентами документів в УПА були штаби підрозділів (їхні канцелярські осередки чи поодинокі спеціалісти-носії відповідних повноважень), не нижчих за сотню, а у збройному підпіллі ОУН(Б) – територіальних «рівнів» район, надрайон, округа. Активну участь у виготовленні документації брали бунчужні та «політвиховники».

Військові підрозділи вели облік документів («книги») реєстрації наказів командування, вхідних і вихідних документів, акти передачі документів та ін.). У сукупності ці облікові джерела дають уявлення про обсяги документообігу в УПА, видові та кількісні параметри його складових.

З'ясовано, що у запіллі УПА була спроба стандартизувати різноманітні способи архівування документів. Для цього восени 1943 року, згідно спеціальної інструкції, розпочато створення так званих станиць Української пресової служби. Проте ця система не прижилася. Додатковим свідченням спроб систематизації документів у війську є штампельні відбитки «Архів» – їх виявлено на низці аркушів документів різного територіального походження у зв'язку з арештом польською владою к-ра ВО «Сян» УПА–Захід Мирослава Онишкевича у 1948 р. Утім, створити стандартну та надійну систему сталого збереження документації, яка б застосовувалася довго та на всіх територіях діяльності, ні УПА, ні післявоєнному збройному підпіллі так не вдалося.

Також проаналізовано найбільш поширені способи переховування організаційної документації в УПА та післявоєнному збройному націоналістичному підпіллі ОУН(Б) (яке після розформування армії продовжило військову боротьбу до середини 1950-х років).

Встановлено, що повстанські архіви здебільшого зберігали у криївках, а також закопували. Щодо місць сховищ, то це не конче могла бути лісова гущавина чи якісь інші важкодоступні місця. Нерідко архіви ховали у місцях скупчення цивільного населення (подвір'я жителів сіл, присілків, хуторів, прибудинкові й культові споруди), на сільських кладовищах, пасіках. Траплялося й так, що архіви закопували навіть у місцях безпосереднього перебування ворожих сил чи поблизу об'єктів ворожої інфраструктури.

Щодо типових видів ємностей, у яких повстанці зберігали свої архіви, то це зазвичай були бідони, металеві або дерев'яні ящики. Але нерідко траплялися й різноманітні нестандартні ємності, як-от скляні пляшки, бутлі, банки тощо.

Оскільки активність УПА та післявоєнного збройного підпілля часто мала ознаки диверсійної діяльності, різні архіви нерідко переміщували з місця на місце, що не пішло на користь збереженню документальних масивів.

Ключові слова: канцелярія, ОУН(б), УПА, архів, Дмитро Клячківський, Микола Козак, Степан Янішевський.

До все ще маловивчених аспектів діяльності Української повстанської армії (УПА) та збройного націоналістичного підпілля Організації українських націоналістів (ОУН(б)) належить їхня архівна система.

Завдяки досягненням істориків-архівістів, котрі працюють у напрямку актуалізації та вивчення письмових документів ОУН(б) і УПА й вже оприлюднили сотні таких джерел найрізноманітніших різновидів, з'явилася можливість з'ясування того, як в українському підпіллі переховували й у який спосіб зберігали свої документи.

Мета статті – узагальнити та систематизувати відомості про те, як в українському підпіллі переховували та у який спосіб зберігали документи (вони у письмових документах ОУН(б) і УПА дуже розрізнені та фрагментарні).

Методологічними засадами статті є принципи історизму, системності й об'єктивізму. В роботі використані як загальнонаукові (аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації), так і спеціально-історичні (проблемно-хронологічний, історико-типологічний, періодизації) дослідницькі методи.

Аналізована тема в історіографії висвітлена все ще фрагментарно. Слід виділити статтю дослідника Служби безпеки ОУН(б) Ярослава Антонюка, котрий застановився над методами збереження документації в українському підпіллі загалом (Антонюк, 2024, с. 22–41). Втім, чимало важливих деталей залишилося поза його увагою. Архівна справа в УПА–Північ перебувала у полі зору історика Ігоря Марчука (Марчук, 2019, с. 159–172). Окремі аспекти, що стосуються тематики статті, подані у працях Олега Клименка (Клименко, 2006, с. 149) та Гжегожа Мотики (Grzegorz Motyka) (Motyka, 1999, s. 233).

За заведеною практикою документи УПА продукувалися, реєструвалися, тиражувалися (за потреби) й скеровувалися за призначенням у канцеляріях штабів упівських військових підрозділів. Такі постійні канцелярські осередки діяли на рівні, не нижчому від сотні (Ковальчук, Марчук, 2010, с. 93).

Перші канцелярії виникають на Волині ще на зорі існування УПА, а саме влітку 1943 р. (тоді ще не було чіткого поділу армії на групи, курені, сотні; підрозділи називалися «бойовими групами», «загонами» тощо). Так, наприкінці липня – на початку серпня власна канцелярія діяла у складі «1-ї групи УПА» (Вовк, Павленко, 1999, с. 130). Канцелярію «Крем'янецького» куреня, теж влітку, очолював «Олег» (Данилюк, 1993, с. 163).

Наприкінці 1943 р. повноцінні канцелярські осередки вже функціонували у багатьох підрозділах. Наприклад, відомо про роботу канцелярії загону «ім. Богуна» групи «Турів». Петро Ліховський «писав накази і різноманітні вказівки по сотням, переписував інструкції розкладу дня, вів облік [...] і виконував усю технічну роботу штабу» (Власенко та ін., 2011, с. 148). Для порівняння, в куренях сусіднього загону

«Озеро» канцелярії куренів (склад кожної: курінний, ад'ютант, старшина для доручень, секретар) почали з'являтися пізніше – після виходу наказу командування групи УПА «Турів» від 6 грудня 1943 р. (ЦДАВО-1, арк. 5).

Про обсяги проходження через канцелярію документів, їхні видові та кількісні параметри добре уявлення дають так звані акти передачі документації. Судячи з одного такого акту, загону «ім. Богуна», станом на 19 листопада 1943 р. у його канцелярії знаходилося 129 документальних одиниць зберігання – окремі документи, «книги», інші документи за 1943 р. (у зшитках і теках). Фігурує в згаданому акті й сім папок із документами – течка ч. 1 наказів загону «ім. Богуна», течка ч. 2 наказів групи «Турів», течка ч. 3 «справ інформаційних», течка ч. 4 «справ І-го куріня», течка ч. 5 «справ ВПЖ», течка ч. 6 «справ загальних» і течка «справ до підпису», а також 10 зшитків «звітів зброї» (Ковальчук, Марчук, 2010, с. 121–125).

Вхідну та вихідну документацію канцелярист підрозділу реєстрував у спеціальному зошиті («денник кореспонденційний»). Накази командира загону переписували до спеціальної «книжки наказів командира загону» (Ковальчук, Марчук, 2010, с. 121).

Тих, хто займався реєстрацією та збереженням документів у сотнях УПА, що діяли на Закерзонні, називали бунчужними. Зокрема, вони вели теку наказів, касову книгу, книгу евіденції контингентів і реквізицій. Окрім цього, на бунчужних покладалася обов'язок продукувати документи тих підрозділів, у яких вони служили (Мотука, 1999, с. 233).

У чому ж саме зберігали документи канцелярій УПА? Один працівник, котрий станом на серпень 1946 р. обслуговував підрозділ ВО УПА «Сян», переховував їх у скриньці, яка знаходилася в криївці на місці його таборування у синявських лісах («в скриньці лежав список старшин та підстаршин, деякі зашифровані списки політвиховника, список вбитих та ранених та записки командира розвідки» (ГДА СБУ-10, арк. 200)). Канцелярист загону «ім. Богуна» П. Ліховський у середині січня 1944 р., коли на штаб загону в с. Вовчак напали радянські партизани, зберігав частину канцелярії («різноманітні папери» і друкарські машинки) у лісовій криївці. Але оскільки на попередньому місці канцелярський осередок вцілів, у квітні 1944 р., вже під час боїв із партизанами в селах Вовчак й Бискупичі П. Ліховський знову мусив «рятувати канцелярію штабу загону» (Власенко та ін., 2011, с. 137, 149).

Перші відомості про спроби стандартизації системи збереження документації в УПА, які вдалося виявити, датовані вереснем 1943 р. Тоді за спеціальною інструкцією в запіллі УПА на Волині та Поліссі мали приступити до створення так званих станиць Української пресової служби (УПС). На них покладалася обов'язок на місцях архівувати документи внутрішнього діловодства, причому кожен – у трьох примірниках.

Планувалося, що цей процес відбуватиметься так, як описано нижче. Припустимо, командирові групи «Заграва» надходить звіт про бій від командира меншого загону, як-от «ім. Колодзінського». Станиця УПС групи виготовляє ще дві копії цього документа, один примірник закладає до свого архіву, другий – передає на зберігання архівові місцевої «клітини» запілля УПА, а третій – надсилає до архіву головної станиці УПС. Для порівняння, якщо надходив не письмовий звіт, а світлина, то в архів головної станиці УПС треба було передавати два примірники знімка, а разом – ще й «клішу фотографічну». На звороті фото зазначалися: місцевість, дата, назва групи, прізвища та псевдоніми осіб, котрі зображені, їхнє становище в армії (Вовк, Павленко, 1999, с. 60).

Втім, нова система архівування документів прижилася не надовго і не скрізь. Наприклад, політично-виховний відділ групи УПА «Турів» у вересні 1943 р. видав вказівку про те, щоб кожна повстанська сотня підшукувала розвинену інтелектуально людину для ведення архіву (Вовк, Павленко, 1999, с. 545) (тобто в обхід станиць УПС?). Проте вже під час проходження радянсько-німецького фронту через Волинь (кінець зими – весна 1944 р.) у повстанському пропагандистському осередку під кодовою назвою «Р-33» побачила світ інструкція ч. 2/44 «Про збирання матеріалів в німецько-большевицькій фронтній полосі». Наказувалося «збирати, використовувати і заховати всі матеріали, що відносяться до “Організації та УПА зокрема”. Зокрема, належало шукати «матеріали про власну боротьбу проти окупантів»: 1) реляції-звіти, 2) інші документи (власні видання, комунікати, накази, знімки підрозділів УПА)» (Воляннюк, 2012, с. 580).

Сюжети про архіви в УПА проходять у низці організаційних документів за 1944 р. Так, військовий штаб воєнної округи (ВО) УПА «Лисоня» 29 лютого одержав від організаційної референтури Крайового проводу (КП) ОУН(б) на Західноукраїнських землях (ЗУЗ) вказівку – до 20 березня переглянути всі «організаційні архіви», аби те у них, що могло «деконспірувати» Організацію, знищити або «добре закодувати». Наказувалося не зберігати в архівах незакодованих організаційних звітів, «назвищ членів Організації, як і назвищ чесних Українців» (Веселова та ін., 2009, с. 111–112; Воляннюк, 2012, с. 594–595). А головний командир УПА Дмитро Клячківський у вересні розпорядився спорудити «тайні скритки», щоб там зберігати «писані воєнні речі» (Вовк, Павленко, 1999, с. 24).

Приклад «комбінованої» криївки більших розмірів, для зберігання не лише документів, але й харчів тощо, навів у своїх спогадах бунчужний куреня УПА «Месники» Андрій Кордан («Козак», діяв у Закерзонні): «У вересні 1946 р. командир “Залізняка” чотирьом стрільцям свого почту, а були це друг “Дуб”, друг “Мило” і я, дав завдання збудувати підземний бункер-криївку. Криївка призначалася для опрацювання курінного архіву штабу “Месників”. [...] Це було в лісі біля с. [...] Криївка знаходилася на горбі в лісі, серед горбистого терену, і була ретельно замаскована. Вхід був згори, з-під куща, звідки вів ламаний коридор завдовжки близько 10 метрів. Далі знаходилася перша криївка розмірами 4x4x2 метри на двометровій глибині. Приміщення мало два вентилятори, виходом яких назовні слугували звичайні непомітні дірки в пеньках. З першої криївки до другої йшов такий же ламаний десятиметровий коридор, у якому був влаштований “туалет”. Друга криївка була такого ж розміру: 4x4 метри, але нижча і розділена на дві однакові приміщення, які мали вентилятори. Знаходилася на чотириметровій глибині. До устаткування криївки належало таке: дві п’ятсотлітрові бочки води, столітрова бочка спирту, столітрова бочка бензину, два мішки сухарів, п’ятдесят кілограмів сала, п’ять кілограмів паленого ячменю, примус, радіо, дві друкарські машинки, циклостиль, фотоапарат, доволі велика бібліотека з колишніх громадських установ і курінний архів» (Кордан, 2006, с. 133, 135).

Втім, такі детальні відомості про сховища, призначені для збереження документів – швидше виняток, аніж загальнопоширене явище. Частіше на цю тему в документах трапляються фрагментарні згадки. До того ж, досить часто у збройному підпіллі переховували документи за приналежністю до певної ключової особи вільного руху.

«Сховок з архівом д. 11» – так називали закопаний архів провідника Північно-західного краю (ПЗК) ОУН(б) Івана Литвинчука 1948 р. У ньому лежали скриньки,

одну з яких, «із популярною і вишкільною літературою» (Ковальчук, Огородник, 2011, с. 469), встигли поцупити чекісти. «Із архіву 9 надішлїть лише найбільш цікаві речі. Решту сховайте в себе», – згадував інше «номерне» сховище документів Василь Кук у листі до Василя Галаси навесні 1950 р. (Ковальчук, Огородник, 2011, с. 272). Практики переховування в «спеціалізованих бункерах» документів референтур і боївок Служби безпеки (СБ) ОУН(б) (протоколи допитів, картотеки оперативного обліку, розвідувальні звіти) дослідив сучасний український історик Я. Антонюк (Антонюк, 2009, с. 414).

Часто такі сховища намагалися облаштувати дуже близько до ворожих позицій, інколи – навіть у його тилу. Наприклад, станом на середину 1947 р. архів покійного командира УПА–Північ Д. Клячківського начебто зберігався в Оржівському лісі (Оржів нині – смт. у Рівненському р-ні), «неподалік від військового містечка, який більшовики спорудили в 1946 р.». Де конкретно знаходилося це сховище, знав экс-шеф зв'язку Проводу Північно-західних українських земель, відповідальний за безпеку пересування Дмитра Клячківського, Микола Якимчук-Колтонюк («Данило»). Проте чоловік не поспішав розголошувати місце, тому що не довіряв повстанцям «Деркачу» (екс-командир Відділу особливого призначення (ВОП) Володимир Кирик-Петрук) і «Артемові» (провідник одного з повстанських р-нів Іван Малимон). Відомо, що двоє останніх звинувачували «Данила» у зраді – причетності до трагічної загибелі Д. Клячківського (не встиг своєчасно відреагувати на його наказ 5 лютого 1945 р. і прибути на допомогу з кіннотою). А ще 1946 р. «Данило» намагався відновити зв'язок із колишнім очільником СБ ОУН(б) на ПЗУЗ Миколою Козаком («Лукою»), проте від серпня став його ігнорувати. Певно, злякався, дізнавшись, що СБ ще в лютому розстріляла провідника так званого особливого Клевансько-Олицького районного проводу Івана Лучинця («Чуба») за підозрою у співпраці з Народним комісаріатом внутрішніх справ (НКВС) (Ковальчук, Огородник, 2011, с. 395, 704, 712, 716–718).

Це стає зрозуміло з подальшого листа «Данила» до провідника ПЗК Івана Литвинчука («Давида»): «Прошу вас повідомити мене, куди я повинен передати матеріали, котрі є в моєму розпорядженні, в зв'язку з тим, що я дуже добре розумію, чим може закінчитися моя справа в Революційному суді» (Ковальчук, Огородник, 2011, с. 707). Тож фактично чоловік передбачив свою долю, бо 4 січня 1947 р. «Лука» його застеріг – підлягатиме «розстрілу в Рев[олюційному] суді» через не підпорядкування. Втім, цей лист надійшов «Данилові» аж у травні. В пошуках того, хто б зрозумів ситуацію, в яку потрапив, «Данило» 1 липня 1947 р. написав до «Давида». В листі насамперед відкинув усі закиди «Луки», а також висловив готовність спрямувати організаційне майно, яким опікується, куди велять. В іншому листі до «Давида», від 4 липня, додав, що про архів та інше організаційне майно, яким володіє, готовий повідомити не «Луку», а тільки його зверхника, тобто очільника Головного проводу (ГП) ОУН(б): «... я повинен сказати для Організації, якої я до сьогодні вважаю себе членом, що все орг. майно, яке є в моїй розпорядимості чи про яке я знаю, я передам і поінформую, та про справи виясню і всякчасно стану до відповідальності перед Рев. судом тільки тоді, як такі друзі в особі Вашій або Петро, Гордій, Семен даватимуть мені зарадження чи жадати від мене вияснення, не після зараджень та наказів Луки, а його безпосереднього організаційного зверхника» (Ковальчук, Огородник, 2011, с. 711, 714). Як розгорталися події далі й чи повідомив «Данило» повстанців, де лежить архів Д. Клячківського в Оржівському лісі – нам невідомо.

Часто повстанці закопували документи свого підрозділу неподалік від місця його стоянки. Підозрюючи про таке, радянські оперативні працівники тижнями із запасом провізії блукали по лісах, шукаючи колишні місця повстанського перебування, наводячи жах на місцеве цивільне населення. Приміром, влітку 1948 р. на Чернівеччині емдебісти, якщо знаходили залишений повстанцями старий постій, «перешукували всі корчі, колоди чи каміння за документами», – писав працівник бандерівської СБ про тактику співробітників радянських карально-репресивних органів. «Часто, коли не стане для них їхніх харчів, – продовжував він, – граблять населення на адресу українських повстанців [тобто під виглядом бандерівців – *В. К.*], а господарям закарюють не зголошувати більшовикам, бо повісять. Коли такий господар не зголосить, то другого дня до нього заходять і вже як більшовики сильно побивають за те, що даний господар не зголосив в райцентр про грабунок, який зробили “повстанці”» (Проданик, 2012, с. 496–497).

Щодо архівів С. Янішевського у статусі організаційного референта самопроголошеного проводу «Одеса» на Волині, то ними «завідувала» група під керівництвом стрільця «Одчая» (котрий водночас керував пунктом зв'язку «Далекого»). Згодом його замінив «Чулий» із машиністкою «Волошкою». Останні у супроводі трьох охоронців перебували у лісі поблизу с. Хвоянка (нині – у складі смт. Соснового Рівненського р-ну Рівненської обл.), тобто поблизу «резиденції» «Далекого», якою тоді вважалися Хвоянка і Круківські хутори (Сергійчук, 1998, с. 377–378).

Доволі часто повстанці закопували архіви на подвір'ях жителів різних сіл, присілків, хуторів. Так, подібна доля спіткала архів відомого повстанського графіка і різьбяр Ніла Хасевича. Вже в 1946 р. чоловік роздумував, чи зберігся сховок, у якому лежали написані ним портрети повстанців – «Охріма», «Галини», «Горбенка», «Верби», «Енея», «Іванова», «Крегула». У 1943 р. ці свої роботи художник передав Юрієві Коху (загинув у травні 1944 р.), а за вказівкою того їх надійно заховали на Деражненщині (нині – Рівненський р-н Рівненської обл.). «Чи не можна було б щось розвідати про їх долю? Вислати закордон їх очевидно не можна, бо це унікалі і в дорозі можуть загинути», – цікавився архівом Н. Хасевич у листі до провідника Рівненського р-ну в листопаді 1946 р. (Ковальчук, Огородник, 2011, с. 682, 687).

Тоді, з першого разу, сліди архіву не відшукав. Проте, коли різьбяр готувався до перевидання графічних робіт на тему визвольної боротьби на Волині та Поліссі окремим тематичним альманахом (у 1949 р. виготовив для нього кліше) й відчув нестачу правдоподібних зображень «Верби», «Київського» та «Горбенка», знову згадав про ці портрети. Вирішив відшукати осіб, котрі колись заховали їх на Деражненщині.

Провідник ОУН(б) на ПЗУЗ Микола Козак у листопаді 1948 р. навіть йому допоміг: «В одному з листів Ви просили мене, щоб я довідався від Техніка про захований Вами архів деяких Ваших рисунків. Архів цей, як писав мені Технік, мав би бути закопаний на тій квартирі, на якій Ви перебували в 1945 р. Це мала б бути перша квартира Ваша, як Ви долучили до сл. п. Деркача. Про місце заховання того архіву повинна б знати найстарша дочка по першій чи по другій матері. Якщо Ви пригадуєте собі це місце і Ваші співльокатори знають тих господарів, то вишліть їх і нехай стягнуть. Якщо при допоміж них цього зробити не можете, то прошу мені написати, а я тоді стягну дг. Техніка і направлю до Вас» (Ковальчук, Огородник, 2011, с. 454).

Осіб, які власноруч ховали архів, знайшли, проте вони про його місцезнаходження на той момент уже забули («десь так заховали, що тепер і самі не можуть

знайти»). Проте, Н. Хасевич продовжив пошуки. «Точного місця сховку я не знаю, але маю підстави припускати, що цей архів знаходиться у тих сусідів з П. або Б., у котрих у хаті є троє мужчин і один із них був заарештований за кабана, той чоловік, котрий до мене приходив», – висловлював припущення щодо місця можливого знаходження архіву. Втім, у тому ж листі визнав архів «таким, що загинув, тим більше, що і закопаний він був у неналежному упакуванні, тому якщо його і знайдеш, все одно з нього нічого не вийде, оскільки він, напевне, до цього часу згнив». Згодом, на вимогу Василя Галаси («Томи»), Ніл Хасевич став надсилати свої графічні (і не тільки?) роботи на зберігання до Юрія Мица («Скорупського») – художника-декоратора Луцького обласного театру (Ковальчук, Огородник, 2011, с. 685–687).

Українські націоналісти мали практики переховування документів і у таких «відлюдних» місцинах, як кладовища. Так, до кінця вересня 1944 р. в одному з куточків цвинтаря с. Глібів (нині – Чортківський р-н Тернопільської обл.) пролежав згорток із інструкціями, списками кандидатів на проходження курсів й усілякими пропагандистськими матеріалами ОУН (загалом – до 150 одиниць). Зрештою, ним наприкінці місяця заволодів Гримайлівський райвідділ Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ) (ГДА СБУ-11, арк. 44).

Письмові джерела ключових фігур українського визвольного руху могли відкладатися частинами, причому не в одному місці, а у низці місць. Так, власні архіви за 1948 р. В. Галаса передав М. Козаку («Смоку»), а той їх закопав разом зі своїми документами в Острозькому р-ні Рівненської області. Архіви В. Галаси за 1949 р. закопували у с. Михлин (нині Луцький р-н Волинської обл.). А 1950 р. архів у кількості 15 папок залишився у криївці в с. Лаврів (Луцький р-н). Одну частину листування В. Галаси за 1951 р. переховували в криївці у с. Борохів (Луцький р-н), другу заховали у лісі неподалік Цуманя, в тому саме районі, а третя була передана провіднику Ковельської округи «Панасу» з дорученням її закопати. Організаційні документи за 1952 р., з якими мав справу В. Галаса, за його вказівкою закопали у Клеванському лісі (Рівненський р-н) (Кокін, 2000, с. 128–129, 136).

Архів провідника ОУН(б) на Волині та Поліссі М. Козака у різних джерелах часто згадується, але не зрозуміло, де саме він знаходився. Так, у листі за червень 1947 р. Василь Кук про нього написав двічі, але без жодної «прив'язки» до місцезнаходження. Перша згадка стосується звітування про витрати коштів: «... розчислення закінчувати що 6 місяців і захоувати в архіві». Другий раз – щодо можливого перебування там «давніх» документів: «Коли у Вас, в архіві, є “Земельна реформа” К. Савура, наказ К. Савура про створення УПА (або може відома Вам бодай дата того наказу) або інші матеріали, які мають вже сьогодні важливе історичне значення – то, будь-ласка, пришліть мені в оригіналі або у відписі» (Ковальчук, Огородник, 2011, с. 245, 248).

Адресат теж згадав про архів (але власний) у одному з листів. У листопаді 1948 р. він написав різьбярєві Н. Хасевичу, що не матиме туди доступу. «Прошу мені вдруге прислати свою пропозицію, які повинен містити в собі матеріали збірник [...] Ви мені вже раз писали про це, але я сховав того листа до архіву і нелегко мені було б його дістати» (Ковальчук, Огородник, 2011, с. 453), – зазначив М. Козак.

Особливим (із огляду організаційної важливості) сховищем документів опікувався В. Кук. У серпні 1951 р. провідник Луцького «терену» ПЗК Олександр Савира («201») інформував «Т» (псевдонім В. Кука), що надсилає для використання чи до «архіву» «5 кліш, віднайдені в терені». В іншому листі цей же відправник, що,

напевне, займався підготовкою пропагандистських матеріалів, уточнив: «Пересиляю до Вас 5 кліш, думаючи що Ви зможете деякі з них використати у видавництві, а якщо не могли б відповідно використати, то прошу дати до архіву». В третьому листі відправник повідомив В. Кука щодо іншого: «Пересиляю 12-ть (дванадцять) кліш для використання їх у вид-ні, а ні то до архіву» (Ковальчук, Огородник, 2011, с. 629, 632, 634).

Є приклади, коли члени збройного націоналістичного підпілля переховували свої архіви в цивільного населення. Наприклад, станом на жовтень 1948 р. для провідника ПЗК «Москва» Івана Литвинчука («Дубового») його архівом опікувався Веніамін Андрійчук – мешканець с. Богушівки Луцького р-ну (ГДА СБУ-2, арк. 40). У цивільного Андрія Григоровича – знайомого працівника зв'язку «Назара» у с. Сухівці на Рівненщині – працівники Управління Міністерства державної безпеки (МДБ) у Рівненській обл. вилучили «архів проводу ОУН(б) на ПЗУЗ» (ГДА СБУ-4, арк. 116).

На горищі дому жителя с. Хмелів (нині у Чортківському р-ні Тернопільщини) починався вхід до криївки, у третій «кімнаті» якої зберігалися документи Товстенського районного проводу ОУН. Шостого травня 1947 р. працівники МДБ виявили там майже 25 кг документів і пропагандистських матеріалів (ГДА СБУ-12, арк. 199, 202).

У Бібречьких лісах, неподалік Львова, нібито зберігалися архіви ГП ОУН(б), гроші та золото (кількість невідома), які там заховав ще Роман Шухевич. Інші папери у бідонах та майже 100 тис. карбованців були закопані біля криївки, що неподалік с. Кругів Олеського р-ну (нині Золочівський р-н Львівської обл.). (Про таке розповідав на допиті заступнику начальника слідчого управління Комітету державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів УРСР Майорову (ім'я не встановлено) заарештований В. Кук 7 червня 1954 р.) (ГДА СБУ-5, арк. 166). Під час наступного допиту, 14 червня, він уточнив, що бідонів три і вони закопані у Пиняцькому лісі (на північ від с. Кругів). Також у блокноті В. Кука був план-схема розташування цього місця (ГДА СБУ-5, арк. 200).

Сучасники згадували і про «теренові» архіви – сховища документів різнорівневих осередків ОУН(б), як от у організаційних районах і надрайонах. Наприклад, одне з таких місць збереження документації згадав провідник «терену» «Гори» (Острозький р-н) «Ярко» у листі: «... зроблені вони з оригіналу, який був в архіві, інших доповнень не міг дістати» (Ковальчук, Огородник, 2011, с. 792). А про архіви надрайонів йшлося в інструкції «до виконання» за лютий 1945 р., яку підготував ГП(?) ОУН(б) (Веселова та ін., 2015, с. 249).

Звісно, що в таємних сховищах документи розсипом не лежали. Як правило, знаходилися у спеціальних практичних ємностях, що, і це найперше, захищали архіви від згубного впливу дощу, вологи, інших зовнішніх факторів. Проаналізуємо найпоширеніші види цих ємностей.

Найбільш типовим способом збереження документів були металеві бідони. Наприклад, у ємності такого типу лежав архів Ярослава Старуха («Стяга»), який 1947 р. знайшли на 40-сантиметровій глибині у лісі між селами Монастир і Гута Любицька Томашівського повіту Люблінського воєводства Польщі. Зверху він був заткнутий дерев'яним ошурком і просмолений (Беднарек, 2017, с. 736). Не пізніше кінця 1950 р. металевий бідон, закопаний у землю, став прихистком книжок для самоосвіти, десяти зошитів із записами поезій та інших подібного стибу особистих матеріалів референта пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН(б) Михайла Дяченка («Марко

Боеслав») (Басалига, Василик, 2021). У кількох бідонах станом на літо 1949 р. зберігалися оунівські документи, що знаходилися у криївці на подвір'ї жителя с. Куропатники (нині – Тернопільський р-н Тернопільської обл.) (Власенко та ін., 2011, с. 304). Також є відомості про те, що документи структур СБ, які діяли у 1947–1948 рр. на межі Рівненщини та Тернопільщини (в Антонівських лісах), лежали під землею в «оцинкованому молочному бідоні» (Мельничук, 2011; На Рівненщині вперше, 2011; На Рівненщині відкрили, 2011). У металевих бідонах знаходилися історичні джерела за походженням із ВО УПА «Буг», що стосуються бойових дій куреня «Галайди» та сотні «Тигри», документи одного з районних проводів на Львівщині за 1948–1951 рр. (Борковський, 2011; На Львівщині знайшли, 2011; На Львівщині знайдено, 2011).

Альтернативу бідонам складала ящики («скриньки») – металеві чи дерев'яні (Кокін, 2000, с. 45; ГДА СБУ-14, арк. 30). «Чумадан-ящикек» (ГДА СБУ-7, арк. 279) – таку назву мала ємність для зберігання «сувоїв паперів, обгорнених ганчіркою з полотняної тканини» у акті, який склав старший оперуповноважений одного з відділів контррозвідки Смерть шпיוнам (СМЕРШ) 221 стрілецького полку і передав для четвертого відділення відділу контррозвідки СМЕРШ 69 Армії. Її смершівці знайшли 22 червня 1944 р. в ямі на узліссі біля с. Соловичі (Ковельський р-н Волинської області). Крім означеної ємності, у сховку лежала картопля й запчастини до велосипеда (ГДА СБУ-7, арк. 279).

Старший булавний одного з підрозділів УПА «Жмайло» яскраво описав, як у грудні 1945 р. на згарищі неподалік с. Купичволя побачив жертву радянської облави (труп спаленого повстанця) із скринькою в руках: «Розгортаючи ми дальше огонь, знайшли попалене тіло. Кор. Ар. лежав грудьми до землі і під собою мав скриньку з архівом, де була відчинена, і архів вже був спалений в цілости» (AIPN, к. 56).

Інший приклад датовано 1946 р. У двох ящиках лежали документи, штампи, печатки і факсиміле провідника ПЗК І. Литвинчука («Дубового»), на які 11 квітня натрапила опергрупа одного з райвідділів Міністерства внутрішніх справ (МВС) на Рівненщині за участю бійців 277-го стрілецького полку Внутрішніх військ (ВВ) МВС у Мидському лісі (ГДА СБУ-1, арк. 117).

У джерелах трапляються й відомості про більш ранні випадки «переховування» документів та майна командира «Дубового». Станом на грудень 1943 р., наприклад, їх готували до цього у таких ємностях, як валізи, скриньки, портфель, наплічник: «Передано другові Овдієві на переховання: 1) велика чорна валізка, нова, з ясним обрамуванням (в ній: книжки, папери, письма); 2) чорна валізка з жовтим обрамуванням, ручка з шнурка (в ній: карти, папери); 3) темно-синя валізка, розмірів 56x32x16, з бляшаним окуттям (в ній: звіти, накази – всі урядові папери), скринька з печатками; 4) ремінний портфель з річачами к-ра Дубового; 5) наплічник к-ра Дубового з літературою; 6) маленька синя валізка з жовтим обрамуванням (в ній: персональні документи); 7) дерев'яна скринька з золотими речачами, список який долучується. Всі валізки заляковані ... Здав: Байда» (ЦДАВО-2, арк. 183).

Часто повстанці використовували для зберігання документів і пропагандистських матеріалів інші, досить нестандартні, ємності та місця. З-поміж перших – «скляні пляшки» (На Львівщині віднайдено, 2011), бутлі (ГДА СБУ-8, арк. 287), пляшки з-під шампанського (ГДА СБУ-6, арк. 140), протигазні коробки. Серед других – купол церкви чи піддашся (Забілий, 2016, с. 36), вулики (Лисак, Рудюк, 2010, с. 57), копиці соломи (ГДА СБУ-3, арк. 249).

У скляній пляшці та залізному ящику зберігав у 1944 р. документи Південної групи УПА–Північ заступник командира куреня «Крука» Леонтій Яскевич. Як свідчив на радянському допиті 25 січня 1945 р. повстанець Григорій Мельник, під час відступу підрозділів південної групи цей ящик із документами було вивезено у невідомому напрямку. Щодо пляшки, то, коли розпочався відступ, у неї Л. Яскевич поклав списки упівців і закопав її в Антонівському лісі (за 2 метри від сараю, в якому лежала білизна якогось підрозділу УПА) (Кокін, 2000, с. 45; ГДА СБУ-14, арк. 30).

Архів проводу Північно-східного краю (ПСК) на ПЗУЗ охоронці його керівника Федора Воробця («Остап» і «Явір») поклали у «великий бутель» і закопали в одному із лісистих місць у районі спаленої польської колонії біля с. Більчаки (нині – Рівненський р-н Рівненської обл.). Як сказав Ф. Воробець на радянському допиті 23–28 лютого 1946 р., в архіві знаходилися: «... усі [...] звіти підпорядкованих мені провідників до жовтня місяця включно». Отже, ці документи охоронці заховали орієнтовно восени 1945 р. Також Ф. Воробець на допиті додав, що його «заступники» «Архип», «Далекий» і «Василь» теж мали власні архіви, проте про місця їхнього збереження не зміг нічого сказати (ГДА СБУ-8, арк. 287).

На «кумполі» церкви с. Шипівці 14 березня 1948 р. працівники Товстенського райвідділу Міністерства державної безпеки (МДБ) (Тернопільська обл.) виявили «ОУНівську літературу та документи». Певно, усе це лежало у згортку, бо, як зазначалося в радянському джерелі, на віднайденому була написана літера «С» (ГДА СБУ-13, арк. 35).

У «жерстяну банку з-під молока» заховали архів «Трефа» – референта СБ окружного рівня – Михайло Корецький і Марія Турба. Закопали ємність навесні 1952 р. на городі жителя с. Твіржа (нині – Мостиський р-н Львівської обл.). Як розповів М. Корецький на радянському допиті, до тієї банки, крім різних документів есбітського провадження («біографії бандитів ОУН, протоколи допитів, картотека осіб, убитих і запідозрених у зв'язку з органами МДБ»), також вклали звітність провідників ОУН, а ще особисті документи убитих радянських громадян (ГДА СБУ-6, арк. 138–139).

Треба також зазначити, що повстанці у своїх архівах робили спроби систематизації документів. Наприклад, у правих верхніх кутах багатьох документів, які були вилучені у командира ВО УПА «Сян» Мирослава Онишкевича внаслідок арешту польською владою навесні 1948 р., стоять штемпельні відбитки арабських цифр (не схожі на типові рукописні позначки працівників польських державних архівів). А на деяких документах є навіть штампи зі словом «Архів» (ГДА СБУ-9, арк. 56).

Оскільки активність УПА та збройного націоналістичного підпілля часто мала ознаки диверсійної діяльності, архіви не лише накопичувалися у певних місцях, але їх час від часу переміщували. Наприклад, через п'ять місяців після загибелі Романа Шухевича, у липні 1950 р., провідник Львівського краю Осип Дяків («Цвочок») у супроводі «Зенка», «Дмитра» та інших своїх бойовиків, на прохання члена ГП ОУН(б) Романа Кравчука («Максима»), перевіз «архіви Шухевича» до Рогатинського р-ну на Івано-Франківщині (Мороз, 2011, с. 75–76, 799–800).

Зазнавали перемішень і архіви Головного осередку пропаганди (ГОСП) ОУН(б). Так, його охоронець Григорій Кочан, затриманий працівниками МДБ, розповів слідчому, як у травні 1948 р. референт пропаганди ГП ОУН(б) Петро Федун («Север») із двома бойовиками приїхав із с. Коростів Сколівського р-ну до лісу біля с. Корчин (там перебували працівники ГОСП). Звідти забрав «частину збережених архівів»,

після чого вирушив до Івана Лаврова («Нечая»). Після цього Г. Кочан не бачив П. Федуну до серпня 1948 р. (Мороз, 2011, с. 773–774).

Звісно, описані нами місця переховування та форми збереження документів ОУН(б) і УПА є неповними, адже документальна спадщина низки ключових фігур українського визвольного руху, звідки можна було б почерпнути відповідні відомості, збереглася до наших часів у фрагментарному стані, а то й зовсім не збереглася.

Красномовним прикладом є документи Михайла Дяченка як працівника референтури пропаганди Карпатського краю ОУН(б). Вони, на відміну від його літературних творів, деяких наративів, практично не збереглися (до цього доклали зусиль радянські органи держбезпеки). Попри те, що 22 лютого 1952 р. в одному з бункерів поета біля с. Дзвиняч на Станіславщині чекісти виявили особисті папери М. Дяченка (як-от уривки щоденника); про знайдення там ділових листів чи іншої власне організаційної оунівської документації, з якою він мав справу як референт, мало що відомо. Можливо, серед причин відсутності таких документів – знищення за наказом Комітету державної безпеки СРСР № 00150 від 1990 р. багатотомної агентурної справи № 304 «Верховина», яку ще у грудні 1945 р. завело Управління Народного комітету державної безпеки Станіславської області й фігурантом якої був М. Дяченко (Ішук, 2010, с. 10, 104, 114).

Проте не всі з повстанських архівів стають частиною актуалізованої історико-культурної спадщини навіть за часів незалежності України, а відтак, є недоступними для вивчення науковцями. Наприклад, влітку 2016 р. стало відомо про архів, відкопаний невідомими на Тернопільщині. «Чорні археологи» хотіли його продати, проте за не до кінця з'ясованих обставин він опинився у Чернівцях. Анонсувалося, що у цьому архіві «понад 4 тисячі друкованих та рукописних документів» УПА, які датовані переважно 1945–1947 рр. (У Чернівцях, 2016). А бідон із повстанськими документами, який у 1994 р. було знайдено у с. Розгадів (нині – Тернопільський р-н Тернопільської обл.), узагалі «без сліду зник» (Пшеничняк, 2004).

Отже, у статті встановлено, що в УПА та післявоєнному збройному націоналістичному підпіллі були спроби системного підходу до продукування, обігу й архівування організаційних письмових документів. У цьому процесі були задіяні передусім штаби упівських підрозділів й провідні осередки збройного підпілля (рівнів від району та вище). Від вересня 1943 р. у запіллі УПА на Волині вирішили стандартизувати систему архівування документації, проте цей задум втілити у життя не вдалося.

Складовими явища функціонування повстанської документації слід вважати способи його переховування та типові форми збереження. Свої архіви повстанці облаштовували не тільки у криївках, але й в лісових ямах, на узліссях, у місцях скупчення цивільного населення (на подвір'ях жителів сіл, присілків, хуторів, у прибудинкових та культових спорудах, у копицях сіна), на сільських пасіках, кладовищах, навіть у ворожому тилу чи поблизу об'єктів ворожої інфраструктури. Щодо типових видів ємностей, які використовувалися для збереження документів, то це зазвичай були бідони, металеві або дерев'яні ящики. Проте побутовали й нестандартні ємності, як-от скляні пляшки, бутлі тощо.

Оскільки активність УПА та післявоєнного збройного підпілля часто мала ознаки диверсійної діяльності, різні архіви нерідко переміщували з місця на місце.

Попри докладені зусилля, упівцям і фігурантам післявоєнного збройного підпілля не вдалося створити стандартну та надійну систему сталого збереження документації, яка б застосовувалася довго та на більшості теренів їхньої діяльності.

Перспективним для вивчення методів переховування й форм збереження письмових документів УПА та збройного націоналістичного підпілля ОУН(б) на західно-українських землях видається подальше скрупульозне опрацювання фондів «силових» архівів України, як, наприклад, Галузевий державний архів Служби безпеки України, його регіональних управлінь, головних управлінь Національної поліції України в областях тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Антонюк, Я. (2009). Слідчо-оперативна робота СБ ОУН(б) на Волині (1944–1950 рр.). *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним та окупаційним режимам на теренах Волинської області. Горохівщина в історії України та Волині: матеріали XXXI Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції (Луцьк, 14–15 березня 2009 р.)*. Луцьк, 414.

Антонюк, Я. (2024). Архіви підпілля ОУН та УПА: методи збереження документів. *Архіви України*, 2/339, 22–41.

Басалига, М., Василик О. (2021, 1 листопада). Івано-Франківський музей визвольної боротьби викупив архів поета УПА Марка Боєслава. *Суспільне Івано-Франківськ*. <https://suspilne.media/ivano-frankivsk/177002-muzej-vizvolnoi-borotbi-v-ivano-frankivsku-vikupiv-arhiv-poeta-upa-marka-boeslava/>

Беднарек, Є. (заг. ред.). (2017). *Польща та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб* (Т. 9: Організація українських націоналістів у Польщі в 1944–1950 роках. Ліквідація керівних структур), 2. Варшава; Київ: Wydawnictwo diecezjalne i drukarnia w Sandomierzu.

Борковський, А. (2011, 10–11 червня). Архів у бідоні. *Україна молода*, 18.

Веселова, С. та ін. (упоряд.). (2009). *ОУН і УПА в 1944 році: Документи*, 1. Київ.

Веселова, С. та ін. (упоряд.). (2015). *ОУН і УПА в 1945 році: Документи*, 1. Київ.

Власенко, С., Кокін, С., Лозицький, В. (упоряд.). (2011). *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954*, 15. Київ; Торонто: Літопис УПА. (Літопис УПА. Нова серія).

Вовк, О., Павленко, І. (упоряд.). (1999). *Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали*, 2. Київ; Торонто: Літопис УПА. (Літопис УПА. Нова серія).

Воляннюк, С. (упоряд.). (2012). *Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952*, 20. Київ; Торонто: Літопис УПА. (Літопис УПА. Нова серія).

ГДА СБУ-1: Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 2 (Управління боротьби з бандитизмом НКВС, Управління 2-Н МДБ, 4-е управління НКВС–КДБ УРСР, 1943–1960 рр.), оп. 1, спр. 324.

ГДА СБУ-2: ГДА СБУ, ф. 2, оп. 1, спр. 875.

ГДА СБУ-3: ГДА СБУ, ф. 2, оп. 1, спр. 1620.

ГДА СБУ-4: ГДА СБУ, ф. 2, оп. 1, спр. 2113.

ГДА СБУ-5: ГДА СБУ, ф. 6 (Кримінальні справи на осіб, знятих з оперативного обліку в МВС України), спр. 51895, т. 1.

ГДА СБУ-6: ГДА СБУ, ф. 6, спр. 68240, т. 1.

ГДА СБУ-7: ГДА СБУ, ф. 6, спр. 75897, т. 1.

ГДА СБУ-8: ГДА СБУ, ф. 13 (Друковані видання ВНК–КДБ СРСР, ВУНК–КДБ УРСР, 1917–1991 рр.), спр. 372, т. 4.

ГДА СБУ-9: ГДА СБУ, ф. 62 (Колекція документів радянських органів держбезпеки, 1921–1990 рр.), оп. 4, спр. 22.

ГДА СБУ-10: ГДА СБУ, ф. 62, оп. 4, спр. 70.

ГДА СБУ-11: ГДА СБУ, ф. 73 (УНКДБ–УКДБ в Тернопільській області, 1944–1967 рр.), оп. 1, спр. 10.

ГДА СБУ-12: ГДА СБУ, ф. 73, оп. 1, спр. 150.

ГДА СБУ-13: ГДА СБУ, ф. 73, оп. 1, спр. 225.

ГДА СБУ-14: ГДА СБУ, ф. 73, оп. 1, спр. 567.

Данилюк, М. (1993). *Повстанський записник*. Київ: Наукова думка.

Забілій, Р. (2016). Архіви у бідонах з-під молока. Сім знахідок останніх літ. *Пам'ятки України*, 9, 36–47.

Іщук, О. (2010). *Життя та доля Михайла Дяченка–«Марка Боєслава»*. Торонто: Літопис УПА.

Клименко, О. (2006). Підпільні друкарні на Тернопільщині у 1941–1952 рр. та їх участь у виготовленні бофонів. *Тернопільський міський осередок Наукового товариства ім. Шевченка: зб. праць*, 2, 132–154.

Ковальчук, В., Марчук, І. (упоряд.). (2010). *УПА і Запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи*, 14. Київ; Торонто: Літопис УПА. (Літопис УПА. Нова серія).

Ковальчук, В., Огородник, В. (упоряд.). (2011). *Волинь і Полісся в епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр.*, 16. Київ; Торонто: Літопис УПА. (Літопис УПА. Нова серія).

Кокін, С. А. (уклад.). (2000). *Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ*. Київ.

Кордан, А. (2006). *Один набій з набійки (Спогади вояка УПА з куреня «Залізняка»*). Торонто; Львів.

Лисак, П., Рудюк, О. (ред.). (2010). *Лановеччина: події та люди у визвольному русі ХХ століття. Книга пам'яті*. Тернопіль.

Марчук, І. (2009). Діловодство та архівна справа УПА–Північ. *Український археографічний щорічник*, 13/14, 159–172.

Мельничук, О. (2011, 13 жовтня). На Рівненщині знайшли унікальний архів ОУН–УПА. *Ого*. <http://ogo.ua/articles/view/2011-10-13/30482.html#.Traj4i7RBvc.vk>

Мороз, В. (упоряд.). (2011). *Осип Дяків–«Горновий»*. *Документи і матеріали*, 17. Київ; Торонто: Літопис УПА. (Літопис УПА. Нова серія).

На Львівщині віднайдено ще один архів УПА. (2011). http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?na_lvivshhini_vidnaydeno_shhe_odin_arhiv_upa&objectId=1238492

На Львівщині знайдено бідон з архівом українського підпілля (фото). (2011). http://www.istpravda.com.ua/short/2011/06/9/42077/view_print/

На Львівщині знайшли матеріали повстанського архіву. (2011, 10–11 червня). *День*, 2.

На Рівненщині відкрили власний архів Організації українських націоналістів. (2011, 15 жовтня). *Телепрограма [Відеоматеріали]*. <http://1tv.com.ua/uk/news/2011/10/15/9666>

На Рівненщині вперше за роки Незалежності відкрито архів Українського визвольного руху ОУН–УПА. (2011, 14 жовтня). *Волинь [Рівне]*, 1044, 1.

Проданик, Д. (упоряд.). (2012). *Підпільні видання проводу ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали, 19*. Київ; Торонто: Літопис УПА. (Літопис УПА. Нова серія).

Пшеничнюк, Н. (2004, 11 червня). «На повстанському архіві ніхто не заробить ні копійки». *Зборівська дзвіниця*, 24.

Сергійчук, В. (упоряд.). (1998). *Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках*. Київ: Дніпро.

У Чернівцях СБУ вилучила у «чорних археологів» 4 тисячі цінних документів УПА. (2016). <https://www.unian.ua/society/1449797-u-chernivtsyah-sbu-viluchila-u-chornih-arheologiv-4-tisyachi-tsinnih-dokumentiv-upa.html>

ЦДАВО-1: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3838 (З'єднання північних груп Української повстанської армії УПА–Північ), оп. 1, спр. 38.

ЦДАВО-2: ЦДАВО України, ф. 3838, оп. 1, спр. 124.

АІРН: Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, z. 1552 (Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie [1944] 1945–1954), sygn. 5.

Motyka, G. (1999). *Tak było w Bieszczadach: walki polsko-ukraińskie 1943–1948*. Warszawa.

REFERENCES

Antoniuk, Ya. (2009). Slidcho-operatyvna robota SB OUN(b) na Volyni (1944–1950 rr.). *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia: Rukh oporu totalitarnym ta okupatsiinym rezhymam na terenakh Volynskoi oblasti. Horokhivshchyna v istorii Ukrainy ta Volyni: materialy XXXI Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi istoriko-kraieznavchoi konferentsii (Lutsk, 14–15 bereznia 2009 r.)*. Lutsk, 414 (in Ukrainian).

Antoniuk, Ya. (2024). Arkhivy pidpillia OUN ta UPA: metody zberezhennia dokumentiv. *Arkhivy Ukrainy*, 2/339, 22–41 (in Ukrainian).

Basalyha, M., & Vasylyk O. (2021, Lystopad 1). Ivano-Frankivskiy muzei vyzvolnoi borotby vykupyv arkhiv poeta UPA Marka Boieslava. *Suspilne Ivano-Frankivsk*. <https://suspilne.media/ivano-frankivsk/177002-muzej-vizvolnoi-borotbi-v-ivano-frankivsku-vikupiv-arhiv-poeta-upa-marka-boeslava/> (in Ukrainian).

Bednarek, Ye. (Ed.). (2017). *Polshcha ta Ukraina u trydtsiatykh–sorokovykh rokakh KhKh stolittia. Nevidomi dokumenty z arkhiviv spetsialnykh sluzhb* (T. 9: Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv u Polshchi v 1944–1950 rokakh. Likvidatsiia kerivnykh struktur), 2. Warszawa; Kyiv: Wydawnictwo diecezjalne i drukarnia w Sandomierzu (in Ukrainian).

Borkovskyi, A. (2011, Cherven 10–11). Arkhiv u bidoni. *Ukraina moloda*, 18 (in Ukrainian).

Veselova, S. & in. (Comps.). (2009). *OUN i UPA v 1944 rotsi: Dokumenty, 1*. Kyiv (in Ukrainian).

Veselova, S. & in. (Comps.). (2015). *OUN i UPA v 1945 rotsi: Dokumenty, 1*. Kyiv (in Ukrainian).

Vlasenko, S., Kokin, S., & Lozytskyi, V. (Comps.). (2011). *Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistynoho pidpillia: protokoly dopytiv zareshotovanykh radianskyim orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1945–1954, 15*. Kyiv; Toronto: Litopys UPA. (Litopys UPA. Nova seriia) (in Ukrainian).

Vovk, O., & Pavlenko, I. (Comps.). (1999). *Volyn i Polissia: UPA ta zapillia. 1943–1944. Dokumenty i materialy*, 2. Kyiv; Toronto: Litopys UPA. (Litopys UPA. Nova seriia) (in Ukrainian).

Volianiuk, S. (Comp.). (2012). *Voienna okruha UPA «Lysonia». 1943–1952, 20*. Kyiv; Toronto: Litopys UPA. (Litopys UPA. Nova seriia) (in Ukrainian).

Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU), f. 2 (Upravlinnia borotby z bandytyzmom NKVS, Upravlinnia 2-N MDB, 4-e upravlinnia NKVS–KDB URSR, 1943–1960 rr.), op. 1, spr. 324 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 2, op. 1, spr. 875 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 2, op. 1, spr. 1620 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 2, op. 1, spr. 2113 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 6 (Kryminalni spravy na osib, zniatykh z operatyvnoho obliku v MVS Ukrainy), spr. 51895, t. 1 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 6, spr. 68240, t. 1 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 6, spr. 75897, t. 1 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 13 (Drukovani vydannia VNK–KDB SRSR, VUNK–KDB URSR, 1917–1991 rr.), spr. 372, t. 4 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 62 (Kolektsiia dokumentiv radianskykh orhaniv derzhbezpeky, 1921–1990 rr.), op. 4, spr. 22 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 62, op. 4, spr. 70 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 73 (UNKDB–UKDB v Ternopilskii oblasti, 1944–1967 rr.), op. 1, spr. 10 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 73, op. 1, spr. 150 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 73, op. 1, spr. 225 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 73, op. 1, spr. 567 (in Ukrainian).

Danyiuk, M. (1993). *Povstanskyi zapysnyk*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Zabilyi, R. (2016). Arkhivy u bidonakh z-pid moloka. Sim znakhidok ostannykh lit. *Pamiatky Ukrainy*, 9, 36–47 (in Ukrainian).

Ishchuk, O. (2010). *Zhyttia ta dolia Mykhaila Diachenka–«Marka Boieslava»*. Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).

Klymenko, O. (2006). Pidpilni drukarni na Ternopilshchyni u 1941–1952 rr. ta yikh uchast u vyhotovlenni bofoniv. *Ternopilskyi miskyi oseredok Naukovoho tovarystva im. Shevchenka: zb. prats*, 2, 132–154 (in Ukrainian).

Kovalchuk, V., & Marchuk, I. (Comps.). (2010). *UPA i Zapillia na PZUZ. 1943–1945. Novi dokumenty*, 14. Kyiv; Toronto: Litopys UPA. (Litopys UPA. Nova seriia) (in Ukrainian).

Kovalchuk, V., & Ohorodnyk, V. (Comps.). (2011). *Volyn i Polissia v epistoliarnii spadshchyni OUN i UPA. 1944–1954 rr.*, 16. Kyiv; Toronto: Litopys UPA. (Litopys UPA. Nova seriia) (in Ukrainian).

Kokin, S. A. (Comp.). (2000). *Anotovanyi pokazhchuk dokumentiv z istorii OUN i UPA u fondakh derzhavnoho arkhivu SBU*. Kyiv (in Ukrainian).

Kordan, A. (2006). *Odyn nabii z nabiiky (Spohady voiaka UPA z kurenia «Zalizniaka»*. Toronto; Lviv (in Ukrainian).

Lysak, P., & Rudiuk, O. (Eds.). (2010). *Lanovechchyna: podii ta liudy u vyzvolnomu rusi XX stolittia. Knyha pamiaty*. Ternopil (in Ukrainian).

Marchuk, I. (2009). Dilovodstvo ta arkhivna sprava UPA–Pivnich. *Ukrainskyi arkeohrafichniy shchorichnyk*, 13/14, 159–172 (in Ukrainian).

Melnychuk, O. (2011, Zhovten 13). Na Rivnenshchyni znaishly unikalnyi arkhiv OUN–UPA. *Oho*. [http://ogo.ua/articles/view/2011-10-13/30482.html#](http://ogo.ua/articles/view/2011-10-13/30482.html#.Traj4i7RBbc.vk). Traj4i7RBbc.vk (in Ukrainian).

Moroz, V. (Comp.). (2011). *Osyp Diakiv-«Hornovi»*. *Dokumenty i materialy*, 17. Kyiv; Toronto: Litopys UPA. (Litopys UPA. Nova seriia) (in Ukrainian).

Na Lvivshchyni vidnaideno shche odyn arkhiv UPA. (2011). http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?na_lvivshhini_vidnaydeno_shhe_odin_arhiv_upa&objectId=1238492 (in Ukrainian).

Na Lvivshchyni znaideno bidon z arkhivom ukrainskoho pidpillia (foto). (2011). http://www.istpravda.com.ua/short/2011/06/9/42077/view_print/ (in Ukrainian).

Na Lvivshchyni znaishly materialy povstanskoho arkhivu. (2011, Cherven 10–11). *Den*, 2 (in Ukrainian).

Na Rivnenshchyni vidkryly vlasnyi arkhiv Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv. (2011, Zhovten 15). *Teleprohrama [Video]*. <http://1tv.com.ua/uk/news/2011/10/15/9666> (in Ukrainian).

Na Rivnenshchyni vpershe za roky Nezalezhnosti vidkryto arkhiv Ukrainskoho vyzvolnoho rukhu OUN–UPA. (2011, Zhovten 14). *Volyn [Rivne]*, 1044, 1 (in Ukrainian).

Prodanyk, D. (Comp.). (2012). *Pidpilni vydannia provodu OUN na Bukovyni. 1943–1951. Dokumenty i materialy*, 19. Kyiv; Toronto: Litopys UPA. (Litopys UPA. Nova seriia) (in Ukrainian).

Pshenychniak, N. (2004, Cherven 11). «Na povstanskomu arkhivi nikhto ne zarobyt ni kopiiky». *Zborivska dzvinytsia*, 24 (in Ukrainian).

Serhiichuk, V. (Comp.). (1998). *Desiat buremnykh lit. Zakhidnoukrainski zemli v 1944–1953 rokakh*. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

U Chernivtsiakh SBU vyluchyla u «chornykh arkheologiv» 4 tysiachi tsinnykh dokumentiv UPA. (2016). <https://www.unian.ua/society/1449797-u-chernivtsyah-sbu-viluchila-u-chornih-arheologiv-4-tisyachi-tsinnih-dokumentiv-upa.html> (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy), f. 3838 (Ziednannia pivnichnykh hrup Ukrainskoi povstanskoi armii UPA–Pivnich), op. 1, spr. 38 (in Ukrainian).

TsDAVO Ukrainy, f. 3838, op. 1, spr. 124 (in Ukrainian).

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, z. 1552 (Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie [1944] 1945–1954), sygn. 5 (in Polish).

Motyka, G. (1999). *Tak było w Bieszczadach: walki polsko-ukraińskie 1943–1948*. Warszawa (in Polish).

Volodymyr KOVALCHUK*PhD (History)**Senior Research Fellow at the M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography
and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4992-6675>**e-mail: kov_v@ukr.net*

HIDING AND PRESERVATION OF DOCUMENTS IN THE UPA AND THE ARMED NATIONALIST UNDERGROUND OF THE OUN(B) IN WESTERN UKRAINE

The article studies that the main producers of documents in the UPA were the headquarters of units, but in the armed underground of the OUN(b) territorial «levels». «Political hatcheries» took an active part in the manufacture of documentation. In the rear line services was «books» of registration of command orders, incoming and outgoing documents, acts of transfer of documents, etc.).

It turned out that in the rear line services of the UPA there was an attempt to standardize various ways of archiving documents. For this, in the fall of 1943, according to a special instruction, the creation of the Ukrainian Press Service began. However, this system did not catch on.

Also, the article analyses the most popular ways of hiding organizational documentation in the UPA and the post-war armed nationalist underground of the OUN(b) (which, after the army was disbanded, continued the military struggle until the mid-1950s).

The archives were mostly stored in kryivka's, as well as buried. As for places of storage, it could not be a forest husk or some other hard-to-reach places. Often, archives were hidden in places of accumulation of civilian population (yards of residents of villages, houses, farms, local buildings and places of worship), in rural cemeteries, etc. It also happened that the archives were buried even in places of direct stay of enemy forces or near objects of enemy infrastructure.

As for the typical types of containers in which the rebels stored their archives, these were usually milk cans, metal or wooden boxes. But often there were a variety of non-standard containers, such as glass bottles, bottles, cans, etc. Since the activity of the UPA and the post-war armed underground often had signs of sabotage activities, various archives were often moved from place to place, which did not benefit the preservation of documentary arrays.

Keywords: office, OUN(b), UPA, archive, Dmitry Klyachkovsky, Mykola Kozak, Stepan Yanishevsky.